

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ
КАФЕДРА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор
з науково-методичної та навчальної
роботи

Олексій ЖИЛЬЦОВ

«26» _____ 2020 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРАКТИКА РИСУНКУ

для студентів спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне
мистецтво, реставрація»
освітнього рівня другого (магістерського)
освітньої програми 023.00.01 «Образотворче мистецтво»

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
Начальник відділу
моніторингу якості освіти
Програма № 2585/20
Жильцов
(підпис) (прізвище, ім'я, по батьку)
« 20 » _____ 20

Київ – 2020

Розробники: Крюкова Ганна Олексіївна, доцент кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка; Крюк Олександр Олексійович, викладач кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка

Викладач: Крюк Олександр Олексійович, викладач кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

Протокол № 8 від «30» серпня 2018 р.

Завідувач кафедри образотворчого мистецтва О.В.Школьна О.В.Школьна

Робочу програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми 023.00.01 «Образотворче мистецтво»

«___» _____ 2018 р.

Гарант освітньо-професійної програми 023.00.01 «Образотворче мистецтво» О.В.Школьна О.В.Школьна

Робочу програму перевірено «___» _____ 2018 р.

Заступник директора з науково-методичної та навчальної роботи А.О.Таранник А. О. Таранник

Пролонговано:

На 2019/2020 н.р. О.В.Школьна (підпис) (ПІБ), «29» 08 2019 р., протокол № 8

На 2020/2021 н.р. О.В.Школьна (підпис) (ПІБ), «27» 08 2020 р., протокол № 7

На 20__/20__ н.р. _____ (підпис) (_____) (ПІБ), «__» __ 20__ р., протокол № __

На 20__/20__ н.р. _____ (підпис) (_____) (ПІБ), «__» __ 20__ р., протокол № __

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання			
	денна		заочна	
Вид дисциплін	Обов'язкова			
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська			
Загальний обсяг кредитів/годин	3/90			
Курс	6		6	
Семестр	11	-	11	-
Кількість змістових модулів з розподілом:	1	-	1	-
Обсяг кредитів	3	-	3	-
Обсяг годин, в тому числі:	90	-	90	-
Аудиторні	28	-	12	-
Модульний контроль	6	-	-	-
Семестровий контроль	-	-	-	-
Самостійна робота	56	-	78	-
Форма семестрового контролю	залік	-	залік	-

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – професійна підготовка фахівця з високим рівнем художньої майстерності в зображенні постаті людини.

Завдання курсу:

- поглибити базові знання з дисципліни «Практика рисунку»;
- закріпити практичні навички з рисунку, вміння виявляти психологічний стан, характер, настій натури, поєднуючи форму і зміст, використовуючи контраст і нюанс, затемнення і висвітлення форми;
- розвинути образотворче мислення, що є необхідним для творчої діяльності в усіх видах образотворчого мистецтва

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до освітньо-професійної програми спеціальності формуються загальні та фахові компетентності:

Програмні компетентності	Код	Значення компетентності
Загальні компетентності	ЗК 1	Світоглядна: здатність показати усвідомлення рівних можливостей і гендерних питань; здатність діяти з соціальною відповідальністю і громадянською свідомістю; знання і розуміння предметної області і розуміння професії; здатність до абстрактного та аналітичного мислення й генерування ідей; здатність бути критичним та самокритичним
	ЗК 2	Громадянська: здатність діяти на підставі етичних суджень; здатність працювати у команді; уміння мотивувати людей і досягати спільних цілей; здатність до конструктивної взаємодії з іншими людьми, незалежно від їх походження та особливостей культури, і поваги до різноманітності; здатність взаємодіяти з іншими людьми у конструктивному ключі, навіть при вирішенні складних питань; відповідально

		ставитися до завдань і обов'язків
	ЗК 3	Комунікативна: здатність до усного та письмового спілкування рідною мовою; здатність спілкуватися другою (іноземною) мовою; здатність до фахового спілкування з непрофесіоналами в галузі
	ЗК 5	Науково-дослідницька: здатність проведення досліджень на відповідному рівні; здатність генерувати нові ідеї (креативність)
	ЗК 6	Самоосвітня: Здатність навчатися та самонавчатися; здатність працювати автономно
	ЗК 7	Універсальна: здатність до планування та розподілу часу; здатність виявляти, ставити і вирішувати проблеми; здатність застосовувати знання на практиці; здатність приймати обґрунтовані рішення; можливість взяти на себе ініціативу та змінювати дух підприємництва й допитливості; здатність оцінювати і підтримувати якість роботи; здатність адаптуватися та діяти в нових ситуаціях і впоратися з тиском
Фахові компетентності спеціальності (ФК)	ФК 1	Організаційна: здатність до співпраці з митцями та фахівцями інших спеціальностей; здатність до організації й виконання оригінальних творчих проектів у складі групи; здатність до організації та проведення творчих заходів мистецького спрямування; здатність до самостійної розробки та реалізації авторських проектів у галузі художньої діяльності.
	ФК 2	Естетико-культурологічна: здатність до естетизації середовища та активної участі у соціокультурному житті; здатність виявляти художні знання, які відображають видову специфіку та взаємодію візуальних мистецтв; здатність до формування сучасного художньо-творчого мислення, застосування набутих знань на практиці.
	ФК 3	Особистісно-креативна: здатність до самостійного прийняття сміливих рішень, генерування нових оригінальних ідей для досягнення творчих цілей; здатність до самокритики задля бажання досягти успіху.
	ФК 4	Художньо-творча: здатність до самостійної науково-дослідницької, організаційної діяльності у галузі: станкового живопису, вільної та друкованої графіки, рекламного та виставкового дизайну, художньої кераміки та скла.
	ФК 7	Практична: здатність застосовувати здобуті знання на практиці, розв'язувати складні задачі в галузі виставкової, галерейної, мистецької, викладацької діяльності

3. Результати навчання за дисципліною

Знання: різноманітних прийомів, методів роботи над практичними завданнями з використанням особливостей національних традицій школи образотворчого мистецтва.

Практичні навички і вміння: здатність вірно робити конструктивно-просторовий та анатомічний аналіз фігури та виразно моделювати форму; вміння виявляти характер, конструкцію та взаємозв'язок основних мас на основі постановки; здатність виконувати з натури, по пам'яті та за уявою твори у графічній техніці; здатність використовувати у практичній діяльності

досвід світового та вітчизняного візуального мистецтва, методів та авторських прийомів провідних художників;

Програмні результати навчання:

Код	Значення програмного результату
ПРН 1	Здатність діяти в соціумі з урахуванням світоглядних орієнтирів інших членів суспільства, навчатися й працювати
ПРН 2	Здатність усвідомлювати власну причетність до традицій і цінностей національної культури, спрямовувати власну творчість на соціальні проблеми, дотримуватися етичних принципів у професійній діяльності.
ПРН 3	Володіння методами міжособистісних комунікацій, дотримуючись норм толерантності. Здатність до творчого та професійно-ділового спілкування із застосуванням фахової термінології.
ПРН 5	Здатність вести мистецьку діяльність, знання особливостей художньої мови.
ПРН 6	Здатність до навчання й самостійної науково-дослідної діяльності
ПРН 8	Уміння брати на себе функції лідера у колективі, організувати роботу художніх колективів, виконувати оригінальні творчі проекти, проводити майстер-класи, дискусії на мистецьку тематику.
ПРН 9	Уміння використовувати характерні особливості художньо-образної мови різних видів та жанрів мистецтва, розуміння зв'язків образотворчого мистецтва з іншими видами мистецтва, природним і культурним середовищем життєдіяльності людини.
ПРН 10	Уміння генерувати та втілювати нові оригінальні ідеї для досягнення творчих цілей. Готовність підвищити рівень власних професійних компетентностей, вивчати досвід роботи провідних зарубіжних та українських митців.
ПРН 11	Уміння вести як індивідуальну, так і брати участь у колективній експозиційній, галерейній, музейній діяльності, створювати творчі проекти, метою яких є демонстрування мистецького потенціалу країни на міжнародній арені, ознайомлення з вітчизняним культурним спадком світової спільноти
ПРН 12	Уміння працювати з об'ємною, правдоподібною та суперечливою інформацією, критично оцінювати інформацію, використовувати власний досвід, відомості з суміжних галузей
ПРН 15	Володіння навичками вести професійну діяльність, прийомами професійного спілкування, нести соціальну відповідальність за результати своєї професійної праці
ПРН 16	Уміння рахуватися з соціальними нормами та правами інших людей, прагнути до повсякчасного та максимального розгортання життєвого потенціалу власної особистості
ПРН 17	Уміння особистості взаємодіяти з оточуючим соціальним середовищем, будувати партнерські стосунки, здатність до кооперації, достатній рівень комфортності для того, щоб не йти врозріз з вимогами суспільства

4. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					Самостійна
		Аудиторна					
		Лекції	Семинари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Змістовий модуль I. Удосконалення вмінь зображувати оголену постать							
Тема 1. Гіпсова модель екорше Гудона.	14			14			
Тема 2. Зображення гіпсової моделі Геракла	14			14			
Тема 3. Копія академічного рисунку з фондів	56						56
<i>Модульний контроль</i>	6						
Разом	90			28			56
<i>Підготовка та проходження контрольних заходів</i>							
<i>Усього</i>	90			28			56

Тематичний план для заочної форми навчання

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					Самостійна
		Аудиторна					
		Лекції	Семинари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Змістовий модуль I. Удосконалення вмінь зображувати оголену постать							
Тема 1. Гіпсова модель екорше Гудона.	20						20
Тема 2. Зображення гіпсової моделі Геракла	12			12			
Тема 3. Копія академічного рисунку з фондів	58						58
<i>Модульний контроль</i>							
Разом	90			12			78
<i>Підготовка та проходження контрольних заходів</i>							
<i>Усього</i>	90			12			78

5. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль I. Удосконалення вмінь зображувати оголену постать.

Тема 1. Гіпсова модель екорше Гудона. (14 год.)

Формат – А1. Графічні матеріали.

Постановка: Гіпсова модель екорше Гудона розміщується на подіумі з підсиленням світло-тіньових співвідношень за допомогою штучного освітлення.

Мета: розвинути вміння глибше і впевненіше відчувати форму, пластичну та анатомічну побудову людини завдяки зображенню гіпсової

моделі; закріпити навички студентів в розумінні пропорційної та об'ємної цілісності; закріпити вміння передавати матеріальність гіпса графічними засобами; розвинути творчу ініціативу.

Завдання: закомпонувати рисунок за канонами композиції, зробити конструктивно-просторовий та анатомічний аналіз фігури з світлотіньовою проробкою; поетапно виконувати роботу, досягаючи цілісності зображення та його композиційної організації; прослідкувати закономірності лінійної перспективи; показати вміння користуватись технікою штриха, що застосовуються для виконання рисунка та виявлення об'єму; при зображенні гіпсової моделі продемонструвати всі набуті вміння та навички в зображенні натури, здобутих при вивченні дисциплін «Академічний рисунок» та «Практика рисунку».

1 етап роботи: композиція в заданому форматі, позначити основні пропорції.

2 етап роботи: визначення пропорцій, руху хребетного стовпа і опорної ноги, розташування грудної клітки і тазу.

3 етап роботи: виявлення великих м'язових мас з урахуванням конструкції скелета і анатомічних особливостей людини; робота над пластикою екорше та тоновими співвідношеннями;

4 етап роботи: виконання розбору по площинах м'язів; виділення головного та узагаленення другорядного; потрібно підкреслити в тоні ті частини екорше, які знаходяться на передньому плані; робота над передачею матеріальністю гіпсової фігури.

5 етап роботи: етап узагальнення, використання прийому «від конкретного до загального».

Література: основна [1,2,3,4,5]

додаткова [1,2,3,4,5,6,8]

Тема 2. Зображення гіпсової моделі Геракла (14 год.)

Формат – А1. Графічні матеріали.

Постановка: Гіпсова модель Геракла розміщується на подіумі з підсиленням світло-тіньових співвідношень за допомогою штучного освітлення.

Мета: розвинути вміння глибше і впевненіше відчувати форму, пластичну та анатомічну побудову людини завдяки зображенню гіпсової моделі; закріпити навички студентів в розумінні пропорційної та об'ємної цілісності; закріпити вміння передавати матеріальність гіпса графічними засобами; розвинути творчу ініціативу.

Завдання: закомпонувати гіпсову модель за канонами композиції, зробити конструктивно-просторовий та анатомічний аналіз з тональним вирішенням, передати характерний рух натури; закріпити вміння вести постановку поетапно – від загального до конкретного, від конкретного до загального, з наступним синтезом того і іншого; при зображенні гіпсової моделі продемонструвати всі набуті вміння та навички в зображенні натури.

1 етап роботи: композиція рисунка, розміщення постаті в заданому форматі; одночасно з композицією і загальними пропорціями, потрібно побачити і намітити загальний рух фігури. Загальний рух всієї фігури, це як би узагальнена сума всіх осей, вигин і нахил в просторі всієї фігури, складений з суми розташувань всіх основних частин тіла. Загальний рух задається положенням корпусу і ніг. Також потрібно звернути увагу на власні напрямки осей цих частин тіла. Як це в основному і буває, вісь голови в даному випадку нахилена назад, але при цьому трохи схилена набік (в сторону його правого плеча), вісь шиї нахилена вперед і трохи до його лівого плеча, вісь грудної клітини нахилена назад, вісь таза - вперед. Ноги в цілому нахилені вперед.

2 етап роботи: зображення постаті за правилами конструктивної побудови, передача складного руху, взаємозв'язок загальних форм фігури – тулуба з плечовим поясом і таза.

Грудна клітка і таз утворюють так званий «контрапост» - таз нахилений вниз з боку зігнутої ноги, а грудна клітка навпаки нахилена в сторону опорної ноги. Крім того, як це зазвичай і буває при контрапості, таз з боку опорної ноги йде вперед, а з боку ноги зігнутої - назад, а грудна клітка з плечовим поясом навпаки, над опорною ногою рухається назад, а над зігнутою ногою йдуть вперед. У поєднанні з вищепереліченими нахилами вперед і назад, вони таким чином створюють красиве і цікаве положення корпусу в просторі.

3 етап роботи: уточнення пропорцій, передача індивідуальних особливостей постаті, тональна проробка форми, передача матеріальності гіпса.

При тональній проробці моделі потрібно дивитися не тільки на конкретні деталі, але і, розфокусувати погляд, щоб оцінювати всю тональну ситуацію в цілому.

4 етап роботи: етап узагальнення, використання прийому «від конкретного до загального»

Література: основна [1,2,3,4,5]

додаткова[1,2,3,4,5,6,7,8,11]

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль I	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	Не передбачено навчальним планом	
Відвідування семінарських занять	1	Не передбачено навчальним планом	
Відвідування практичних занять	1	14	14
Робота на семінарському занятті	10	Не передбачено навчальним планом	
Робота на практичному занятті	10	14	140
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	10	Не передбачено навчальним планом	
Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5
Виконання модульної роботи	25	1	25
Разом		-	184
Максимальна кількість балів:		184	
Розрахунок коефіцієнта:		184:100=1,84	

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання.

Модуль I

Тема 3. Копія академічного рисунку з фондів

Національної академії мистецтв

(формат 60*80, графічні матеріали, кількість: 1 шт.)

Копіювання робіт майстрів - є одним з важливих моментів в процесі удосконалення навичок студентів образотворчому мистецтву. У закінченому творі майстра студентам простіше побачити характер, ознайомитися з технікою художника та засобами якими він користується для передачі об'єму. Все це невід'ємні частини школи малюнка і живопису. Корисним буде під час виконання копії, спробувати в техніці майстра виконати власні графічні пошуки.

Література: основна [1,2,3,4,5]

додаткова [1,2,3,4,5,8]

Критерії оцінювання рівня виконання завдань для самостійної роботи:

1. Композиція та рисунок копії – 1 б.;
2. Передача пропорцій, співвідношення цілого і деталей – 1 б.;
3. Передача об'єму – 1 б.;
4. Повнота обсягу виконання – 1 б.;
5. Якість виконання – 1 б.

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання.

Модульний контроль здійснюється у вигляді перегляду. На перегляді кожна тема практичних занять та самостійної роботи розглядається (оцінюється) окремо відповідно критеріям оцінювання МК (перегляд) та вираховується середньоарифметичний бал. Роботи, що не відповідають темам не розглядаються.

Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення подано у таблиці.

Критерії оцінювання модульного контролю

№ п/п	Критерії оцінювання	Кількість балів
1	Відповідність завданню (розмір, матеріал)	5
2	Композиційне рішення	5
3	Передача пропорцій, конструктивна побудова	5
4	Передача об'єму, колірне та тонове рішення	5
5	Завершеність роботи	5
	Всього	25

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання.

Навчальним планом семестровий контроль з навчальної дисципліни «Практика рисунку» передбачено у формі підсумкового модульного контролю (заліку) у 11 семестрі, який виставляється, як сума балів за всі форми роботи протягом півріччя.

6.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю.

Навчальним планом семестровий контроль з навчальної дисципліни «Практика рисунку» передбачено у формі підсумкового модульного контролю (заліку) у 11 семестрі, який виставляється, як сума балів за всі форми роботи протягом півріччя.

6.6. Шкала відповідності оцінок

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками.
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок.
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності.
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання

F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни
---	------------	---

7. Навчально-методична картка дисципліни

Практика рисунку	
11 семестр	
разом 90 год., з них: практичні заняття – 28 год., самостійна робота – 56 год., модульний контроль – 6 год.	
Змістовий модуль 1. Удосконалення вмінь зображувати оголену постать	
Практичні заняття	Самостійна робота
1. Гіпсова модель екорше Гудона. 77 б.	1. Копія академічного рисунку (розмір А2, графічні матеріали.) 5 б.
2. Зображення гіпсової моделі Геракла 77 б.	
Разом – 154 б.	Разом – 5 б.
МК (перегляд) – 25 б.	
Разом – 184 б.	
Коефіцієнт визначення успішності – 1,84	

8. Рекомендовані джерела

Основна:

1. Барчаи Е. Анатомия для художников. Пособие / Е. Барчаи - 2001.- 344 с. (Наявний в електронному репозиторії Університету за посиланням: <http://elib.kubg.edu.ua/1063/>)
2. Ли Н. Г. Основы учебного академического рисунка: учебник для студ. высш. уч. завед. / Н. Г. Ли. – М.: Эксмо, 2008. - 478 с.: ил. (Наявний в електронному репозиторії Університету за посиланням: <http://elib.kubg.edu.ua/2659/>)
3. Ломоносова М.Т. Графика и живопись. Учеб. Пособие / М.Т. Ломоносова. – М., ООО «Издательство Астрель» ООО «Издательство АСТ.» 2003. – 202, [6]с. ил. . (Наявний в бібліотеці Університету в 3-х примірниках).
4. Лумис Э.Обнаженная натура. Руководство по рисованию / Эндрю Лумис ; [пер.с англ. А. Куняева]. – М. : Эксмо, 2012. – 208 с. : ил. (Наявний в бібліотеці Університету в 5-ти примірниках).
5. Фрэнкс Д. Рисунок карандашом / Джин Фрэнкс; пер. с англ. Е. Ильиной. – М.: АСТ: Астель, 2007. – 63 [1] с.: ил. (Наявний в електронному репозиторії Університету: <http://elib.kubg.edu.ua/1137/>)
6. Чиварди Д. Рисунок. Художественный образ в анатомическом рисовани / Д. Чиварди. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 168 с., илл. (Серия «Классическая библиотека художника») (Наявний в електронному репозиторії Університету: <http://elib.kubg.edu.ua/3259/>)

7. Шерезов Е. В. Основы композиции; Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2109 «Черчение, рисование и труд» / Е.В. Шерезов. – М.: Просвещение, 1979. – 303с., ил. (Наявний в бібліотеці Університету в 6-ти примірниках).
8. Ятченко Ю. М. Мистецтво рисунка / Ю. М. Ятченко. – К: НАУ,2005. – 60 с. (Наявний в бібліотеці Університету в 12-ти примірниках).

Додаткова:

1. Барщ А. наброски и зарисовки. / А.Барщ - М. : Искусство, 1970. -164 с.
2. Гордон Л. Рисунок. Техника рисования головы человека. / Л.Гордон - М. : Эксмо-Пресс, 2000 – 120с.
3. Гордон Л. Рисунок. Техника рисования фигуры человека. / Л.Гордон - М. : Эксмо-Пресс, 2000 – 144с.
4. Кирцер Ю.М. Рисунок и живопись: Учебное пособие.- 4-е изд. «Стереотип»./ Ю.М.Кирцер – М.: Высшая школа: Издательский центр «Академия», 2001. – 27с.
5. Молева Н.М. Выдающиеся русские художники-педагоги./ Н.М.Молева-М., Высшая школа, 1991.-344с.
6. Попов М. Т. Альбом: рисунок, живопись / М. Т. Попов – К. : ТОВ «Європа Прінт», 2008. – 134с.
7. Ратнічін В.М. Перспектива. – 2ге вид./ В.М. Ратнічін. - К.: Вища школа,1977. -90с.
8. Ростовцев Н.Н. Академический рисунок. Учебник для студентов худож.-граф. фак. пединститутов – 3-е изд. дополн. / Н.Н.Ростовцев – М. : Просвещение, 1995.- 239с.
9. Ростовцев Н.Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка./ Н.Н.Ростовцев, – М.: Просвещение,-1983.-240с.
10. Ростовцев Н.Н. Рисование головы человека. Учебное пособие – / Н.Н.Ростовцев - М.,Изобразительное и-во, 1989.- 304с.
11. Ятченко Ю. М. Мистецтво рисунка / Ю. М. Ятченко. – К: НАУ,2005. – 60 с.